

naudojuosi, nors ir apvokietinta lietuvių kalba Karaliaučiuje leidžiamu pastoriaus profesoriaus Kuršaičio redaguojamu laikraščiu „Keleiwis“; jau ketvirtį metų jį prenumeruoju. Bandymui iš lenkų į lietuvių kalbą išverčiau keletą pasakėčių, kurias siunčiau Mylimam Tėveliui peržiūrėti, jeigu Jūs galėsite nors valandėlę laiko tam reikalui paskirti. Rimuotomis eilėmis labai sunkiai sekasi verst, bet manau, kad metrinėmis pavyks geriau. Tiktai tam reikia laiko. O dėl rašybos, tai dar jokios nepasirinkau. Man rodos, kad Donelaičio¹ (Donalejtis) bus geriausia, tik daug tų ženklų, kirčiavimų. Aš norėčiau taip parašyti, kad visoje Lietuvoje galėtų būti suprantama. Tai bus sunkus darbas, bet, turėdamas gerus norus ir ištvermę, vykdant pasiimtą darbą, viską įveiksiu. Svarbiausia ir man daugiausia rūpesčių kelia tai, kad yra daug lenkiškų posakių, kurie sunkiai išverčiami į lietuvių kalbą. Jeigu šis mano darbas netiks spaudai, tai mesiu jį kur nors į bibliotekos kampatį, tegul guli ir laukia korektoriaus nors ir šimtus metų, jeigu netaps ugnies auka.

Ar Jūs, Mylimas Tėveli, nežinote kokių nors lietuviškų knygų? Stengčiaus pamažu jas sau supirkinėti. Kur galima gauti nusipirkti trijų tomų Lietuvos istoriją, kurią kadaise esi parašęs? Rašau greitomis ir dėl to, tur būt, pridariau nemaža klaidų į šitame popierėlyje. Bet teikis man atleisti, nes nesu joks akademikas nei rašybos žinovas. Teikis viską man atleisti, o labiausiai už mano drąsą kreiptis „tu“ (dans le tutoyement), bet tikėki manimi, kad jeigu aš ką myliu, negaliu kitaip į jį kreiptis, tiktai taip, kaip į Tėvą, brolių ir pan. Jeigu sakau „ponas“ aukštesniam, lygiam arba mažesniam už save (taip darau dėl to, kad visi žmonės mėgsta taip daryti), bet jam esu abejingas. O jeigu ant ko supykstu, tai tuojau pradedu jį ponu vadinti, **tu pone!** Seniai Mylimam Tėveliui jau nerašiau, bet kaip sakiau, tik dėl to, kad negaišinėčiau Tau brangaus laiko. Aš nerašinėju, bet dvasioje dažnai esu su Tavimi ir tyliai su nuostaba seku darbą, kuriuos be pertraukos dirbi.

Jeigu Dievas duotų sveikatos ir laikas leistų, gal būt šiais metais specialiai išsiruoščiau į Drezdeną, nors vieną kartą gyvenime Tave pamatyti ir pasitarti kai kuriais Lietuvų liečiančiais klausimais. Bet Dievas žino, kaip ten bus. Vienišam sunku, praėjo tik metai, kai esu savo ūkyje, turiu porą karvių, porą arklių, šiek tiek smulkmės; palikti viską tarnu malonei sunku ir nelikra. Jei vesi, tai gal ir atvažiuosiu. Tebūna Dievas su Tavimi, Mylimas Tėveli, lik sveikas ir malonėk man atsiųsti ilgesnį atsakymą, nors ir ne tuojau. Rankraščių gražinti neprašau, nes pasakėčias turiu surašęs į sąsiuvinius.

Sudie, Sudie!² *Tave Mylintis Sūnus ir tarnas*

Višteliavičius iš Vanagelių.

A. Vištelio laišakai J. Kraševskui

Lietuvių literatūros tyrinėtojams ir kultūros istorikams iki šiol, atrodo, nebuvo žinomi lietuvių rašytojo A. Vištelio laišakai lenkų rašytojui J. Kraševskui. Tie laišakai yra laikomi Jogailaičių bibliotekos (Biblioteka Jagiellońska) rankraštyne Krokuvoje (Sign. 6543, l. 415—501). Į šią biblioteką A. Vištelio ir kitų lietuvių rašytojų ir kultūros veikėjų (L. Jucevičiaus, M. Akelaičio, J. Mikšo) laišakai pateko kartu su visu J. Kraševskio archyvu. Rinkinyje yra trisdešimt devyni A. Vištelio laišakai ir trys sveikinimo telegramas. Daugumas laiškų rašyti lenkų kalba, vienas — vokiečių

¹ Rašoma: Danalitus'a.

² Šie žodžiai parašyti lietuvių kalba.

kalba. Lenkų kalba rašytuose laiškuose yra nemaža lietuviškų sakinių, žodžių, citatų.

Pirmasis laiškas rašytas 1875 m. kovo 18 d. iš Lipuvkos prie Dolsko, paskutinis — 1886 m. kovo 19 d. iš Orlineco. Tų metų kovo pabaigoje vokiečių administracijos ištremtas, A. Vištelis išvyko į Vakarų, paskui per Lisaboną nuvyko į Braziliją, o vėliau į Argentina. Tuo būdu, jų ryšiai nutrūko 1886 m., o sekanciais, 1887, metais J. Kraševskis mirė. Intensyviausias susirašinėjimas vyko 1880—1882 metų laikotarpiu — kai buvo spausdinama A. Vištelio versta J. Kraševskio poema „Vitolio rauda“

A. Vištelio laišakai J. Kraševskiui sudaro nemažą, beveik 170 puslapių, pluoštą. Juose daug vietos užima sveikinimai, pagarbos ir meilės pareiškimai, nuotaikų ir pergyvenimų pasakojimai, žinios apie šeimą, sveikatą ir pan.; visa tai kiek didesnės mokslinės vertės neturi. Tačiau laiškuose užfiksuota istorinių ir literatūrinių faktų, kurie gali turėti vertės literatūros istorikams, kalbininkams, bibliografams bei kultūros istorijos tyrinėtojams. A. Vištelio laišakai, kaip ir kitų lietuvių kultūros veikėjų laišakai J. Kraševskiui, leidžia kalbėti apie jo kūrybos, ypač tokių kūrinių, kaip trilogija „Anafielas“, „Kunigas“ ir „Lietuva“, įtaką lietuvių nacionaliniam išsivaduojamajam judėjimui. J. Kraševskio kūryba turėjo didelės įtakos XIX a. antrosios pusės romaninės krypties lietuvių rašytojams, to meto Lietuvos istorijos mokslui, kalbotyrai. Gilesni tyrinėjimai, tur būt, suraštų J. Kraševskio kūrybos įtakos ir lietuvių folkloristikai ir pan. A. Vištelio laišakai pateikia žinių apie lietuvių, ypač Rytų Prūsijos, politinę ir kultūrinę padėtį, literatūrinį gyvenimą ir nuotaikas iki „Aušros“ pasirodymo. Šis laikotarpis dar nėra išsamiai ištyrinėtas ir nušviestas. Dėl to jį liečiantieji ir negausūs faktai bei duomenys turi vertės.

A. Vištelio laišakai duoda, nors gana negausiai, žinių apie 1863 m. sukilimą, jo dalyvių tolesnį likimą. Laiškuose yra užfiksuota nemaža paties A. Vištelio biografinių žinių, nuotaikų, pasisakymų, duomenų apie kai kuriuos nežinomus jo literatūrinius bandymus (vertimus, kalbos mokslo bei istorijos darbus) ir kt.

Siekiant detaliau apibūdinti A. Vištelio laiškus, žemiau duodama jų turinio apžvalga. Medžiaga suskirstyta į kelis skyrius: pirmaisia nurodomi duomenys apie patį laišku autorių, po to apie J. Kraševskį ir pagaliau apie kitus asmenis bei spaudinius.

A. Vištelio biografijos duomenys

A. Vištelis yra kilęs iš Karaiškių kaimo (mylia nuo Aleksoto prie Kauno) iš skurdžių bajorų. Tėvai turėjo sodybą (zagród). Žemės buvo nedaug. Motina kilusi iš Stankevičių, vadintų Vanagėliais. Jos giminės gyvenę apie Vandžiogalą, o ji pati iš niesto. Lenkiškai kalbėjusi geriau, negu lietuviškai. Senelis T. Kosciuškos sukilimo metu atvykęs iš Vilniaus vaivadijos į Laukučius prie Karališkių. Čia vedęs Obelieniaus dukterį; niekad nepasakodavęs, iš kur kilęs (1881.XI.24).

Mokyklą A. Vištelis lankė Zapyškyje (ten pat).

Apie dalyvavimą 1863 m. sukilime laiškuose žinių nedaug. Viename laiške (1877.III.18) A. Vištelis rašė, kad 1863 m. liepos 5 d. prie Lomžos jis buvo suimtas ir smarkiai sužalotas. Kitame laiške (1881.XI.24) rašo, kad asmens liudijimą į Paryžių jam buvo atsiuntęs 1863 m. sukilėlių vadas pulkininkas Romatovskis. Pagal šį dokumentą jam buvo išduotas pasas.

Būdamas emigracijoje, A. Vištelis kurį laiką yra dalyvavęs italų išsivadavimo kovose „po Garibaldžio laisvės vėliava“ (1886.I.2).

Į Poznanės kunigaikštystę A. Vištelis atvyko 1870 m. liepos 1 d. iš Paryžiaus. 1875 m. gyveno Lipuvkoje prie Dolsko ir dirbo miškininku. Darbas atimdavęs labai daug laiko, bet tai buvo palyginti gera tarnyba, kurią jis gavo pirmą kartą nuo 1863 m. 1877 m. jis vedė lenkaitę mokytoją (1880.IV.23).

1881 m. birželio 18 d. pas A. Vištelį buvo krata. Kaltinimas ir reikalavimas padaryti kratą atėjęs iš Rytų Prūsijos, Silokarčiamos (Heydekrug¹). A. Vištelis buvo kaltinamas socialdemokratine agitacija Rytų Prūsijoje, taip pat tuo, kad rašinėjęs kurstančius laiškus, liepęs paspartinti kažkokios brošiūros spausdinimą. (A. Vištelis spėjo, kad turima galvoje „Vitolio rauda“, apie kurią yra rašęs vienam Rytų Prūsijos lietuviui.) Kratos metu buvo paimta keletas knygų, daugybė lenkiškų ir ypač lietuviškų rankraščių. A. Vištelis, kaip jis pats nurodė, viską, ko negalėjęs turėti originale, persirašinėdavęs. Gilindamas lietuvių kalbos žinias, žodynui išrašinėjęs nežinomus žodžius. Kratos metu buvo paimtas perrašytas K. Sirvydo žodynas, rankraščiai iš Paryžiaus ir kt. A. Vištelis buvo išvertęs į lietuvių kalbą L. Krulikovskio kūrinį „Polska chrystusowa“, kuris, esą, dvelkia socializmu. Rankraščiuose buvę prieš vokiečius nukreiptos medžiagos. Kratos metu paimta daug laiškų, jų tarpe kai kurie J. Kraševskio laišakai. A. Vištelis rašo, kad socialistu nesąs ir apie socializmą nerašęs (1881.6.22). Paimti A. Vištelio rankraščiai buvo grąžinti; negrąžinta tik „Knygos teisybių“ (1881.VIII.18).

1881 m. spalio mėn. A. Vištelis dvi savaites keliavo po Rytų Prūsiją — aplankė Įsrutę, Klaipėdą, Silokarčiamą, Tilžę, Ragainę, Smalininkus ir kt. vietas. Kelionės tikslas — išsiaiškinti kai kuriuos lietuvių kalbos klausimus, aplankyti veikėjus, žadinančius „lietuvius iš letargo miego“. Tačiau svarbiausias tikslas — susitikti su kuo nors iš giminių ir gauti metrikus. Tilžėje jis susitiko su atvykusia iš Kauno seseria (ji dirbo bajorų klube sargiene ar durininke) ir brolio sūnumi, kurį A. Vištelis palikęs dar kūdikiu. Kelionių įspūdžiai blogi: be materialinio ir dvasinio skurdo, nieko neradęs. Nuo 1863 m. liaudis nei žingsnio nepažengė (1881.XI.24). Toji charakteristika, atrodo, daugiausia buvo skiriama Lietuvai, o ne Rytų Prūsijai.

A. Vištelio aktyvi veikla nepatiko vokiečių valdžiai, ir jis pradeda suprasti, kad gyventi ilgą laiką tame krašte negalėsiaęs. A. Vištelis ima domėtis kraštais, kur galėtų emigruoti. Pirmiausia jo dėmesį patraukė Kanada (1882.XII.28). Stengdamasis gauti Šveicarijos pilietybę ir tuo klausimu susirašinėdamas su J. Kraševskiu, A. Vištelis teiravosi, ar, gavęs Šveicarijos pilietybę, galėtų grįžti į Lietuvą arba apsigyventi Rytų Prūsijoje (1882.VII.15).

1886 m. A. Vištelis gavo Prūsijos valdžios įsakymą išvykti iš to krašto. Matyti, A. Vištelis buvo laikomas politiniu atžvilgiu nepatikimu žmogumi. (Jis buvo politinis emigrantas iš Rusijos, be to, aktyviai įsijungęs į vokiečiams nepageidaujamą lietuvių spaudos darbą.) Išvykimas dėl šeimyninių aplinkybių keletą kartų buvo atidėtas. A. Vištelis daug svarstė, į kurią šalį vykti. Daugiausia jį traukė Amerikos kraštai, ypač Pietų Amerikos šalys (Peru, Brazilija, Argentina), nes, mokėdamas lotynų, italų ir prancūzų kalbas, mánė greičiau išmoksis ispanų bei portugalų kalbas (1885.XII.22).

Viename savo laiške J. Kraševskis patarė A. Višteliumi išvykti į Austrijos—Vengrijos valstybę, į Galiciją. A. Vištelis ta proga rašė, kad tame krašte, įvairiose vietose, pavyzdžiui, Lvove ir kitur, yra gyvenęs dviem atvejais apie metus. Visur matęs baisų materialinį ir dvasinį skurdą.

¹ Silutė.

Be to, abu kartus jį iš to krašto išsiuntę ir įspėję, kad jeigu dar sugrįšias, būsiąs perduotas caro valdžiai. A. Vištelis rašo ieškąs krašto su plačiu konstituciniu režimu, kaip Anglija, Belgija, Italija ir pan., jeigu jau nepavyks patekti į respublikinį valdymą turinčią valstybę. Į Lietuvą negalys grįžti, nes jam, kaip 1863 m. sukilimo dalyviui, gresiąs Sibiras. A. Vištelis svarstė, kad gal, įgijęs kurios nors stiprios valstybės pilietybę, galėtų grįžti į savo mylimą Aleksotą ir į Kauną. Vienu metu A. Vištelis norėjęs prašyti caro valdžios grąžinti jam Rusijos pilietybę, norėjęs apsimesti, kaip Valenrodas, net priimti pravoslavų religiją ir, grįžęs į Lietuvą, dirbti savo kraštui. Vėliau supratus, kad tai nieko nepadės, nes visi jį laikytų apsimetėliu, rėngatu, šnipu.

Labai daug rūpesčių kėlė klausimas, į kurią šalį jam vykti. Pradžioje manė pirmuoju kelionės punktu pasirinkti Paryžių, o iš ten vykti toliau (1886.I.2). Vėliau buvo nusprendęs važiuoti į Londoną, o ten nuspresiąs, kur toliau keliauti. Kai kas jam siūlė vykti į Serbiją arba Bulgariją. Vienu metu A. Vištelis galvojo nuvykti į Sibirą ir ten apsigyventi. Paskutiniame laiške J. Kraševskiui rašė išvykstąs 1886 m. kovo pabaigoje. Prakeikė despotus ir tironus ir tuos, kurie su jais bendrauja (1886.III.19).

A. Vištelio pasaulėžiūra

Nors laišakai ir neduoda išsamesnio vaizdo apie A. Vištelio pasaulėžiūrą, tačiau yra duomenų apie jo pažiūras į vieną ar kitą visuomeninio, politinio bei socialinio gyvenimo reiškinį. Iš laiškų matomas jautrus, nepastovus, kiek liguistas, egzaltuotas ir labai impulsyvus A. Vištelio charakteris. Jis pilnas veržimosi, kartais ne visai suvoktų troškimų ir romantišnių svajonių. Jis stebi gamtą, jos amžiną keitimąsi, kovą už būvį ir kt. (1876.III.8). Jis pastebi žmonių materialinį ir dvasinį skurdą, jautriai pergyvena sunkią lietuvių tautos padėtį, nacionalinę priespaudą. Dėl to jo žvilgsnis krypsta į Lietuvos praeitį, kurią jis garbino ir idealizavo. Laiškuose jis ne kartą rašė, kad jei galėtų sugrįžti į tėvynę, eitų iš kaimo į kaimą, iš pirkios į pirkia, garsindamas šlovingą Lietuvos praeitį, žadinamas lietuvių liaudies nacionalinį sąmoningumą (1877.III.18 ir 1881.XII.27). Kaip rodo kiti laišakai, A. Vištelis suprato, kad jis, J. Kraševskio žodžiais tariant, dulkėse ieško Lietuvos praeities garbės ir didybės (1880.XI.29). A. Vištelis labai ilgėjosi Lietuvos ir troško į ją grįžti, rašė, kad nepagailėtų savo lėšų Lietuvos liaudies švietimui (1882.IV.5).

A. Vištelis daug kartų pabrėžė esąs lietuvis, rašė apie lietuvių ir lenkų skirtumus, kritikavo A. Akelaitį už nenuoseklumą, kuris kalbąs apie Lietuvos liaudį ir, esą, nepripažįstąs atskiros lietuvių tautos buvimo. Antra vertus, svetimas buvo A. Višteliumi šovinizmas: jis pasisakė už visų tautų susivienijimą, bet išlaikant kiekvienos tautos kalbą ir autonomiją. Gali būti, rašė jis, pasirinkta viena kalba tautų bendravimui (1879.XI.21).

Kai dėl A. Vištelio politinių pažiūrų, tai jis ne kartą pabrėžė esąs respublikonas (1882.II.22 ir 1886.I.2). Aišku, jis turėjo galvoje buržuazinės respublikos santvarką. Viename savo laiške A. Vištelis nurodė, kad socialistu jis nesąs.

A. Vištelio literatūriniai darbai

A. Vištelis rašė, kad jau nuo septyniolikos metų pradėjęs kurti lietuviškas giesmes pagal senas melodijas, o po to ir dainas. Jis bandė kurti ir lenkiškai, bet vėliau. Pirmiausia išvertė „Paskutinį teismą“ iš lenkų rašytojo Dmochovskio knygos. Išverstas į lietuvių kalbą „Paskutinis

teismas“² 1863 m. buvo paliktas Sančiuose pas Trajanovskį, betgi vėliau dingo (1882.XII.28). Kai kurie vertimai, kaip pažymi A. Vištelis, Vilniuje buvo išspausdinti (1882.XII.28). Lietuviškas ir lenkiškas daineles A. Vištelis kūrė ir vėliau (1877.III.18). Pastarajame laiške rašė sukūręs gaidas J. Kraševskio kūrinio „Vytauto žygiai“ įžangai. Melodija esanti labai gaudi. Kurti gaidas sugebąs, nors jų užrašinėti ir nemokąs. Kitame savo laiške A. Vištelis rašė, kad iki 1880 m. nieko nebuvo spausdinęs, išskyrus vieną dainą ar giesmę (piešnį) (1880.XII.23—24).

J. Kraševskio poemą „Vitolio rauda“ A. Vištelis vertęs dvejus metus. Pradėjęs darbą, pasijuto nepakankamai mokąs lietuvių kalbą. Dėl to įsigijęs F. Kuršaičio lietuvių kalbos gramatiką ir gerai pramokęs kalbą (1879.XI.21). Apie savo vertimą A. Vištelis buvo neblogos nuomonės ir laikė, kad darbas spausdintinas. Versdamas, kiek leido kalbos specifika, stengėsi nenuotolti nuo originalo. Pradžioje jis buvo numatęs pridėti priedus — lietuvių mitologinius pasakojimus, kuriuos buvo girdėjęs iš žmonių bet, nenorėdamas nutolti nuo originalo, jų atsisakė. Versdamas stengėsi laikytis lietuvių kalbos, vartojamos tarp Ukmergės, Vilniaus, Kauno iki Tilžės abiejose Nemuno pusėse. Vertime vyraujanti Užnemunės (nuo Kauno iki Tilžės) tarmė. A. Vištelis rašė gerai pažįstąs visas lietuvių kalbos tarmes, nes yra buvęs beveik visose Lietuvos vietose (1879.XII.28).

A. Vištelis buvo numatęs parašyti vieno tomo Lietuvos istoriją. Tam tikslui studijavo T. Narbuto „Lietuvos istoriją“, J. Kraševskio „Lietuvą“ ir kt. (1881.XI.24).

Ne kartą A. Vištelis lietė lietuvių kalbos klausimus, rašė apie nepaprastą jos grožį, ruošė darbą apie lietuvių kalbos sintaksę (1882.IV.5). Kitame savo laiške A. Vištelis rašė manąs, kad visos kalbos yra kilusios iš lietuvių kalbos (1883.III.17). (A. Vištelis greičiausiai, pastebėjęs indoeuropiečių kalbų grupės bendrus bruožus, padarė šią nemokslinę išvadą).

Viename iš paskutinių savo laiškų A. Vištelis paminėjo savo eilėraščių „Regėjimas“, išspausdintą 1885 m. „Aušros“ antrajame numeryje, ir pažymėjo jo sukeltą atgarsį visuomenėje (1885.XII.22).

Labai vertino A. Vištelis liaudies kūrybą, rašė, kad, gyvendamas Lietuvoje, jis užrašinėtu įvairias legendas, kad jos, laikui bėgant, nežūtų (1881.XII.27).

Apskritai, laiškai rodo A. Vištelį buvus darbštų, atkaklų žmogų, nors daug jėgų ir laiko jis išėikvodavo tuščiai, paliko neįvykdęs daugelį savo numatytų planų bei sumanymų. Tai padaryti jam trukdė nepalankios gyvenimo sąlygos, be to, gilesnio pasiruošimo stoka. Apie save viename laiške jis rašė, kad turi daug jausmo, bet jam trūksta didesnio išsimokslinimo (1876.III.8).

A. Vištelio ir J. Kraševskio santyki

Kaip rodo A. Vištelio laiškai, pirmuosius laiškus ir savo rankraščius J. Kraševskiui jis pradėjo siuntinėti prieš 1875 m. kovo mėn. (pirmasis išlikęs laiškas). A. Vištelis jau pirmame laiške prašė J. Kraševskį susipažinti su atsiųstu rankraščiu ir pareikšti savo nuomonę. Rankraščius J. Kraševskiui A. Vištelis nusiuntė, paragintas kelių poznaniečių, kuriems jis skaitė savo kūrinių ištraukas. Gali būti, kad tai buvo pirmieji J. Kraševskio kūrinių vertimai. J. Kraševskis atsiuntė atsakymą ir dovaną —

¹ ² Greičiausiai tai buvo XVIII a. anglų sentimentaliosios literatūros atstovo E. Jungo kūrinio „Paskutinis teismas“ vertimas, nes XVIII a. pab.—XIX a. pradž. lenkų vertėjas F. Dmochovskis šį kūrinį buvo išvertęs į lenkų kalbą. Iš Dmochovskio vertimo jį buvo išvertęs L. Ivinskis, tačiau jo vertimas spaudą išvydo tik 1897 m.

1870 m. Drezdene J. Kraševskio spaustuveje išleista V. Dembskio išverstą F. Lamenės knygą „Kningos Tejsibiun“³. A. Vištelis prašė atsiųsti dar keletą tos knygos egzempliorių, kuriuos jis norįs išdalyti pažįstamiems lietuviams. A. Vištelis teiravosi J. Kraševskio apie Drezdeno knygynuose esamas kitas lietuviškas knygas.

1877 m. kovo 18 d. A. Vištelis siuntė J. Kraševskiui savo vertimų pavyzdžius, kuriuos prašė peržiūrėti (1877.V.11). J. Kraševskis skatino A. Vištelį toliau dirbti ir žadėjo išleisti „Vitolio raudą“ lietuvių kalba. Vertimų ištraukų siuntinėjo ir vėliau (1879.XII.28). 1880 m. A. Vištelis lankėsi pas J. Kraševskį Drezdene ir buvo jo maloniai priimtas (1880.XI.29).

J. Kraševskiui rūpinantis, A. Vištelis gavo 6 tomų S. Lindės lenkų kalbos žodyną. Savo laiške A. Vištelis davė pastabų apie atskirus žodžius (1880.XI.22—24).

Iš laiško sužinome, kad A. Vištelis žadėjo nusiųsti J. Kraševskiui vokiečių—lietuvių kalbų žodyną ir K. Širvydo žodyną „Dictionarium trium linguarum“ (1880.XII.23—24). Prašė J. Kraševskį parašyti į Varšuvos laikraščius apie spausdinamą „Vitolio raudą“, tik neminėti jo pavardės (1881.II.3—4). Siuntė pinigų laikraščiu „Biesiada literacka“ ir prašė J. Kraševskį atsiųsti savo veikalą „Lietuva“, T. Narbuto „Lietuvos istoriją“, L. Rogalskio „Kryžiuočių istoriją“, K. Stadnickio veikalą „Algirdas ir Kęstutis“ ir kt. A. Vištelis prašė, kad J. Kraševskis parašytų dešimties spaudos lankų Lietuvos istoriją, kurią žadėjo išleisti savo lėšomis. Lietuvos istorija turėjusi apimti laikotarpį nuo senųjų laikų iki šių dienų arba tik iki Liublino unijos. A. Vištelis žadėjo istoriją išversti į lietuvių kalbą, nes lietuviai labai pasigendą savo krašto istorijos. A. Vištelis rašęs, kad pats imtųsi rašyti, bet trūksta šaltinių. Atskirus iragmentus rašinėjas ir siunčiąs lietuviškam laikraščiu, kuris juos spausdina. A. Vištelis prašė J. Kraševskį nurodyti jam Lietuvos istorijos šaltinių, nes jis nesitiki, kad J. Kraševskis imtųsi rašyti prašomą Lietuvos istoriją (1881.VIII.18). J. Kraševskis buvo nusiuntęs A. Višteliu vokiečių folkloristo E. Vekenšeto, kuris yra žinomas kaip lietuvių tautosakos falsifikatorius, laišką ir didelį lietuviškų pasakų bei legendų sąrašą ir klausė jo nuomonės. A. Vištelis rašė, kad vaikystėje girdėjęs labai daug pasakų ir negirdėtos yra tik kelios. Toliau A. Vištelis pažymėjo, kad lietuvių liaudyje yra daugybė mitinių pasakų ir legendų. Gautą sąrašą A. Vištelis lygino su T. Narbuto veikale „Starożytnie dzieje narodu litewskiego“ esamu mitologinių vardų sąrašu, be to, su A. Sleicherio „Litauische Märchen...“ (Weimar, 1857). Radęs panašių pavadinimų. Kai kuriuos dalykus jis laikęs nelietuviškais, tačiau galutinės nuomonės nepasakęs, nes, tik perskaitęs visą tekstą lietuvių kalba, galėsiąs pasakyti tvirtą nuomonę. Toliau A. Vištelis rašo, jog jį stebina tai, kad vokiečiai paskutiniu laiku taip intensyviai ėmėsi rinkti „lietuviškus dalykus“, į kuriuos mažai dėmesio kreipia lenkai ir net pačys lietuviai. Be J. Kraševskio, T. Narbuto ir poros kitų, niekas nesiėmė gilesnių ieškojimų. Vokiečiai įsteigė pseudolietuvišką Lietuvių literatūros draugiją, skirtą lietuvių turtams ir kalbai eksploatuoti. A. Vištelis spėja, kad draugija turi politinių tikslų, nes jokios naudos nei Lietuvai, nei lietuviams iš jos nematęs,— gal tai tik tranai, kurie medų iš lietuvių avilio neša į grosfaterlandą. Gal tai būsianti priemonė vokiškai lietuvius germanizuoti. (Priekulėj leidžiamas „Tiesos prietelius“ vokietina lietuvius lietuviškai — 1881.XII.27.)

³ F. Lamenė (Lamenais) — prancūzų XIX a. pirmosios pusės veikėjas, buvęs socialisto-utopisto Sen-Simono įtakoje. Jo knyga „Tikintiojo žodžiai“ („Paroles d'un croyant“, 1834) lieté socialinius klausimus ir kadaise buvo labai populiaru. V. Dembskis F. Lamenės knygą pavadino „Knygomis teisybių“

Sužinojęs, kad J. Kraševskis ruošiasi į Lvovą galutinai sutvarkyti draugijos „Lenkijos motina“ („Macierz Polski“) reikalų, prašė, kad jis nepamirštų ir lietuvių kalbos reikalų ir ragintų lenkus atsisakyti lietuvių kalbos slopinimo ir lietuvių polonizacijos (1882.I.26).

1882 m. sausio 26 d. laiške J. Kraševskiui yra A. Vištelio asmeninių dokumentų sąrašas (14 vienetų) su trumpomis pastabomis apie juos. Dokumentų sąrašas duoda kai kurių biografinių žinių apie A. Vištelio dalyvavimą 1863 m. sukilime, gyvenimą emigracijoje, keliones, darbo vietas. Dokumentų klausimas iškilęs greičiausiai ryšium su A. Vištelio pastangomis gauti Šveicarijos pilietybę. Pilietybės klausimu A. Vištelis rašinėjo J. Kraševskiui ir vėliau. Jis prašė išaiškinti pilietybės gavimo galimybes, sąlygas ir kt. (1882.II.22).

A. Vištelis prašė atsiųsti draugijos „Lenkijos motina“ statutą, nes lietuviai norį pagal jos pavyzdį sudaryti statutą būsimai lietuvių švietimo draugijai (1882.VII.15). J. Kraševskis, 70 metų jubiliejaus proga gavęs J. Mikšos sveikinimo laišką lietuvių kalba, nusiuntė A. Višteliiui, kuris jį išvertęs į lenkų kalbą (1882.VII. 29). Ne kartą A. Vištelis rašė apie savo pagarbą ir jausmus J. Kraševskiui, sakė esąs labai skolingas „lietuvių dvasios karaliams“ J. Kraševskiui ir T. Narbutui (1882.XII.28).

Apskritai J. Kraševskio ir A. Vištelio santykiai buvo šilti ir nuoširdūs. A. Vištelis savo laiškuose J. Kraševskiui labai karštai reikšdavo savo jausmus ir prisirišimą. Jis teiravosi apie J. Kraševskio materialinę padėtį ir sakėsi norįs jam padėti. Jis labai užjautė J. Kraševskį, vokiečių administracijai iškėlus bylą už kažkokių raštus į prancūzų laikraštį (1884.V.20). J. Kraševskis buvo atidus ir rūpestingas A. Višteliiui, siuntinėjo jam laiškus, knygas, savo nuotraukas ir kt.

A. Vištelis apie J. Kraševskio kūrinius

Jau pirmuose laiškuose yra A. Vištelio pasisakymų apie J. Kraševskio kūrinius. Antai 1875.III.3 laiške jis rašė, kad jam labiausiai patikę J. Kraševskio Lietuvos istorijos veikalas „Lietuva“ ir veikalas „Vytauto žygiai“ pirmoji giesmė („Dla czego duchem po rodzinnej ziemi bładze ja zawsze, rozkopując groby?“)⁴. Už pastarąją giesmę J. Kraševskį jis ypač pamilęs. A. Vištelis rašė apie savo patirtą didelę J. Kraševskio kūrybos įtaką. Ypač jį sujaudino trilogija „Anafielas“ (1877.III.18). Ne kartą jis pabrėžė „Vitolio raudos“ grožį. Laiškuose A. Vištelis pažymėjo, kad tai, kas parašyta šiame kūrinyje, jis yra girdėjęs iš liaudies pasakojimų, bet tik dalimis (1877.III.18).

1879 m. spalio 22 d. laiške A. Vištelis prašė leidimo versti „Vitolio raudą“, o gal ir visą trilogiją „Anafielas“. Jis pažymėjo, kad pirmus bandymus jau atliko ir savo vertimus siuntinėjo į Karaliaučiaus universitetą (greičiausiai F. Kuršaičiui) ir lietuvių laikraščiiui „Keleivis“. Vertimą pagyrė. A. Vištelis rašo negalėjęs išversti atskirų „Vitolio raudos“ žodžių, pavadinimų. Juos aiškinęsis sanskrito pagalba. Ta proga pažymėjo lietuvių kalbos ir sanskrito panašumą (1880.IV.4). Tuo atveju, jeigu vertimas netiktų spaudai, vieną rankraščio egzempliorių jis žadėjo nusiusti J. Kraševskio rinkiniui, o vieną — lietuvių bibliotekai Tilžėje (1880.IV.4). Rašo nenorįs jokio pelno iš vertimo, norįs tik, kad lietuviai galėtų skaityti „Vitolio raudą“. Rūpinasi vertimo išplatinimo Rytų

⁴ Šios giesmės vertimas į lietuvių kalbą, pavadintas „Jeiga į Wytautinius muszjus“, yra A. Vištelio rankraštiniame dainų rinkinyje (Vilniaus Valst. un-to b-kos rankraštynas, sign. D 842).

Prūsijoje ir Lietuvoje sąlygomis (1880.IV.13). Jo buvo numatyta išleisti 500 egz. (1880.IV.23). „Vitolio rauda“ spaudai A. Vištelis įteikęs 1880 m. pabaigoje (1880.XII.23—24).

Knyga buvo išspausdinta 1882 metais A. Vištelio lėšomis J. Kraševskio vardu. Tiražas buvo sudėtas Poznanėje pas knyginką Županskį. „Vitolio raudos“ egzempliorius A. Vištelis nusiuntė Poznanės mokslo bičiulių draugijai, Jogailaičių bibliotekai Krokuvoje, lietuviškų savaitraščių redakcijoms į Klaipėdą ir į Tilžę (1882.XII.28). A. Vištelis buvo įsitikinęs, kad atsiras žmonių, norinčių įsigyti „Vitolio raudą“. Ypač daug vilčių jis dėjo į užsienyje gyvenančius lietuvius, kuriems savo krašto praeitis ypač brangi (1880.IV.28). „Vitolio raudos“ platinimo reikalu rašinėjęs į „Lietuvišką ceitungą“ ir kai kuriems žmonėms į Lietuvą (1881.II.3—4). Šios knygos platinimo klausimus jis bandė aiškinti ir savo kelionės į Rytų Prūsiją metu (1881.VIII.18). Vėlesniuose laiškuose A. Vištelis jau rašė, kad „Vitolio rauda“ Rytų Prūsijoje neturėsianti pasisekimo, nes ten lietuviai labai nemėgsta lotyniško šrifto. (Kelionių po Rytų Prūsiją metu jam priekaištavę, kodėl spausdinąs ne gotišku šrifto.) A. Vištelis tikėjosi, kad gal pagerėsiančios politinės sąlygos Europoje, ir jis galėsias visą tiražą nusiųsti į Aukštaitiją. Ten, jeigu knyga nebus brangi, išeis ir tūkstantis egzempliorių (1882.II.22). Kitame laiške A. Vištelis rašė, kad „Vitolio rauda“ Lietuvoje laukiama, kad ji duoda gražių vaisių, o jis pats džiaugiasi įskėlęs senosios dvasios kibirkštį (1882.XII.16). A. Vištelis norėtų, kad J. Kraševskio kūriniai pasiektų pačias skurdžiausias trobeles, kaip kadaise troško A. Mickevičius (1882.XII.28). Iš vėlesnių laiškų sužinome, kad „Vitolio rauda“ Lietuvoje daranti didelį įspūdį dideliems ir mažiems. Jis pažymėjo, kad Prūsijos vokiečiai, arba tiksliau — suvokietėję lietuviai, šią knygą sutiko priešiskai, net užsipuolė „Lietuviškos ceitungos“ redaktorių, kuris paskelbė apie ją palankią informaciją ir pažymėjo, kad knyga turinti būti kiekvieno lietuviu namuose. Labiausiai užsipuolęs „Naujojo keleivio“ redaktorius Einorius (1883.III.17).

A. Vištelis ne kartą pabrėžė teigiamą J. Kraševskio kūrybos reikšmę, jo meilę lietuvių tautai, jos praeičiai. Jis rašė, kad savo ugningą Lietuvos praeities ir liaudies meilę J. Kraševskis išreiškė trilogijoje „Anafielas“. A. Vištelis apgailėstavo, kad neatsirado žmogaus, kuris šį kūrinį būtų išvertęs prieš 20 metų. Ta proga jis polemizavo su J. Kraševskio jubiliejinio raštų leidimo leidėjais, kurie „Anafielą“ laikė fantazija. A. Vištelis rašė, kad „Vitolic rauda“ yra paimta iš žmonių lūpų ir visa, kas rašoma „Vitolio raudoje“, jis yra girdėjęs iš tėvų. „Vitolio rauda“ tvirtina A. Vištelis, yra ištiesai paimta iš padavimų, tik meistriškai suciliuota ir pagražinta. Kūrinyje esą ir praleistų vietų. Apie „Mindaugą“ ir „Vytauto žygius“ A. Vištelis iš žmonių padavimų mažai girdėjęs. Tie kūriniai esą paremti istorijos faktais, tačiau atausti ugninga praeities meile. „Vytauto žygių“ įžanginė giesmė, A. Vištelio išversta į lietuvių kalbą, rankraštiniiais nuorašais keliauja po Lietuvą (1882.XII.28).

Konstatavęs lietuvių sąmonėjimo reiškinius, A. Vištelis nurodė, kad tai esąs ir J. Kraševskio kūrybos vaisius. Jo kūriniai Lietuvoje esą ypač branginami; tai, tarp kitko, pažymėjęs ir laikraštis „Biesiada Literacka“, tai rodo J. Kraševskio jubiliejinio raštų leidimo prenumeratorių sąrašai (1882.I.26).

Iš A. Vištelio laiškų matyti, kad jis buvo numatęs versti ir kitu. J. Kraševskio kūriniais. Jis, pavyzdžiui, prašė J. Kraševskį leidimo versti į lietuvių kalbą kūrinį „Kunigas“. Šią knygą kuo greičiau išversti raginęs J. Basanavičius (1882.XII.28).

*A. Vištelis apie įvairius kultūrinio gyvenimo faktus,
spaudinius, rašytojus*

Iš laiškų sužinome, kad A. Vištelis savo rankose yra turėjęs K. Širvydo žodyną, kurį jis gerai išstudijavęs. Apie žodyną jis susidarė neišiamą nuomonę ir rašė, kad K. Širvydas gerai nemokėjęs lietuvių kalbos. Be to, esą, žodyne ir lenkų kalba nėra „išlyginta“. Ten pat A. Vištelis pažymėjo, kad ir S. Lindės lenkų kalbos žodyne esą netikslumų (1880.XII.28). Iš kito laiško matome, kad A. Vištelis buvo užsakęs K. Širvydo ir P. Ruigio žodynus ir keletą kitų knygelių (1883.III.17).

A. Vištelis asmeninėje bibliotekoje turėjo ir, be abejo, buvo susipažinęs su K. Donelaičio „Metais“ ir L. Rėzos knyga „Dainos“ (1881.VI.3/4).

Viename savo laiške A. Vištelis pažymėjo A. Mickevičiaus lietuvišką kilmę, citavo jo žodžius. Ten pat pabrėžė, kad A. Mickevičius priklauso prie didelį vaidmenį lietuvių tautos gyvenime suvaidinusio trejeto. Be A. Mickevičiaus, į šį trejetą įeinę J. Kraševskis ir T. Narbutas. Didžiausias reikšmės, anot A. Vištelio, lietuvių tautai turėjusi J. Kraševskio kūryba.

A. Vištelio laiškuose yra pastabų apie skaitytas T. Narbuto knygas. Viename savo laiške jis rašė, kad skaitęs T. Narbuto „Lietuvos istorijoje“ aprašytą jėzuitų organizuotą knygų deginimą Vilniuje. Tos žinios jį sukretusios. A. Vištelis spėjo, kad ten buvę aktai ir senieji lietuvių teisės statutai, o gal ir senuoju raštu rašytų religinių knygų, kurias jėzuitai sunaikino, kad nė atminimo apie jas neliktų. A. Vištelis manė, kad Lietuvoje turėjo būti rašytieji politiniai ir religiniai įstatymai dar iki krikščionybės įvedimo (1882.XII.28). Tie A. Vištelio samprotavimai neturi istorinio pagrindo, nes jokių ankstesnių lietuvių raštų iki 1547 m. nebuvo.

Lankydamasis Rytų Prūsijoje, A. Vištelis Klaipėdoje gavęs mirusio protestantų vyskupo Ciglerio (Ziegler) iš Ragainės rankraštį, kuriame aprašoma senoji prūsų istorija nuo kryžiuočių atėjimo iki prūsų karaliaus (? — V. Ž.) mirties. Šį darbą A. Vištelis nusirašė (1881.XI.24).

Kurį laiką A. Vištelis susirašinėjo su F. Kuršaičiu, siuntinėjo jam savo vertimų. F. Kuršaitį jis laikė siela ir kūnu vokiečiams atsidavusiu žmogumi (1879.XII.28). Kitame laiške A. Vištelis rašė, kad 30 metų F. Kuršaičio leistas laikraštis „Keleivis“ vokiečių lietuvius. Šį laikraštį A. Vištelis skaitydavo (1881.VI.3/4).

Neigiamai A. Vištelis atsiliepdavo apie M. Akelaitį. Viename laiške jis rašė nenorįs, kad J. Kraševskis jam duotų peržiūrėti „Vitolio raudos“ vertimą, nes jį pasiekusios žinios, esą M. Akelaitis ėmęs tarnauti carizmui (1880.IV.4).

A. Vištelis rūpinosi V. Dembskio versto F. Lamenės veikalo „Knygos teisybių“ platinimu (1880.IV.13), siuntė jo egzempliorius į Rytų Prūsiją. Jis manė, kad iš ten ją galima plačiau paskleisti po Lietuvą (1880.XII.23—24). Iš laiškų sužinome, kad F. Lamenės knyga Rytų Prūsijoje nenoriai buvo skaitoma, o dar labiau nenoriai perkama. Žmonės labai gąsdinusi knygos įžanga. A. Vištelis rašė apie sumanymą tos knygos ištraukas išspausdinti lietuviškuose laikraščiuose (1880.XII.28). Kitame laiške A. Vištelis rašė, kad Rytų Prūsijoje veikalas „Knygos teisybių“ neplinta dėl to, kad yra parašytas žemaičių kalba ir rašyba. Jis tikėjosi, kad gal kas nors iš Žemaitijos paims kokį 100 šios knygos egzempliorių (1881.III.19). A. Višteliiui kėlė susirūpinimą „Knygų teisybių“ įžanga, kuri vokiečių žandarų gali būti palaikyta revoliucine (1881.VI.22).

A. Višteliiui buvo žinomi A. Juškos tautosakos rinkiniai „Lietuviškos dainos“ ir „Svodbine rėda“. Jis pastebi, jog Antano ir Jono Juškų rašyba rodo, kad nemėgstama lenkų (iš lietuvių rašybos išmesta raidė „w“). Šią naują A. Vištelis komentavo kaip pastangas atskirti lietuvius nuo

ienų. Tame laiške jis smerkia lenkų pastangas polonizuoti lietuvius. Tokia jų pozicija esanti žalinga ir lietuviams, ir lenkams. Ten pat nurodė lietuvių ir lenkų nesutarimus Rygos lietuvių draugijoje „Aušra“ (1882.XII.28).

A. Vištelis teigiamai vertino J. Basanavičiaus veiklą, kuris, gyvendamas Bulgarijoje Lom-Polankoje, rašinėjęs straipsnius į lietuvių laikraščius, kuriais žadino Lietuvą iš „letargo miego“. A. Vištelis susirašinėjo su J. Basanavičiumi. J. Basanavičius prašė A. Vištelį atsiųsti jam į Lom-Polanką J. Kraševskio adresą. A. Vištelis šį prašymą įvykdė (1882.II.22).

Artimi ryšiai A. Vištelį siejo su J. Zauerveinu. A. Vištelis jam siuntinėjo peržiūrėti savo rankraščius, greičiausiai vertimus. J. Zauerveiną A. Vištelis laikė dideliu lietuvių kalbos mylėtoju ir rėmėju. Laiškuose J. Kraševskui (1879.XI.21) A. Vištelis rašė, kad J. Zauerveinas rašinėjęs lietuviškus eilėraščius į Klaipėdoje leidžiamą laikraštį „Lietuviška ceitunga“ 1882 m. J. Zauerveinas ruošėsi aplankyti J. Kraševskį ir padėkoti jam už „Anafiela“ bei kitus darbus (1882.I.26). A. Vištelis siuntė J. Kraševskui lietuviško laikraščio numerį, kuriame buvo išspausdintas J. Zauerveino kūrinys „Užtarimas lietuviszkosios kalbos“ Ta proga A. Vištelis rašė, kad jo autorius yra žymus lietuvių tautos ir kalbos gynėjas, beveik visuomet rašęs eilėmis. Už palankumą lietuviams vokiečiai labai nekenčią J. Zauerveino, ir „Tiesos prietelius“ jį ėmęs labai pulti, kai lietuviškai norėję išrinkti jį deputatu į Prūsijos seimą (1882.II.22). Iš J. Zauerveino A. Vištelis gaudavo lietuviškų spaudinių; antai viename laiške (1881.VI.3/4) mini iš jo gautas dvi brošiūras.

Ne kartą A. Vištelis yra rašęs apie Rytų Prūsijoje leidžiamus lietuviškus laikraščius. Viename savo laiške A. Vištelis rašė, kad pranešė tris Rytų Prūsijoje leidžiamus laikraščius: „Lietuvišką ceitungą“ iš Klaipėdos, „Tiesos prietelių“ iš Priekulės ir „Naująjį keleivį“ iš Tilžės. Laiške jis nurodė, kad kiekvienas laikraštis turi savo rašybą, bet rašo geriau negu žemaičiai. Sintaksė esanti geresnė Kauno—Augustavo lietuvių, nors kiek ir sulenkinta (1880.IV.13). Kitame laiške apie tris Rytų Prūsijos laikraščius A. Vištelis rašė, kad du iš jų laikosi subsidijomis ir lietuviškai lietuvius vokietina. Vieną leidžiąs Priekulėje apskrities mokyklos inspektorius J. Srederis, kitą — vyresnysis mokytojas A. Einorius, o trečią — Klaipėdoje nuo nieko nepriklausąs M. Šernas. A. Vištelis pažymėjo blogą laikraščių kalbą. Jis manė, kad tuo atveju, jeigu jis pats galėtų Rytų Prūsijoje gyventi, įstengtų kai ką padaryti kovai su germanizacija. A. Vištelis galvojo, kad, dirbdamas legaliai, galėtų ugdyti meilę savo kalbai, praeičiai ir t. t. (1881.XI.24).

A. Vištelis palaikė ryšius ir susirašinėjo su „Lietuviškos ceitungos“ redaktorium M. Šernu, siuntinėjo jam savo vertimų pavyzdžių. M. Šernas, kaip ir F. Kuršaitis, pažymėjo, kad vertimas liaudžiai būsiąs nesuprantamas (1879.XII.18).

A. Vištelis buvo pažįstamas su Rytų Prūsijos spaudos veikėju J. Mikšu, kurį jis labai teigiamai apibūdino J. Kraševskui rašytame laiške. A. Vištelis pabrėžė J. Mikšo publicistinės veiklos reikšmę, gyrė kelio lika „Lietuviškoje ceitungoje“ jo išspausdintų lietuvių kalbos ir tautos teises ginančių straipsnių. J. Mikšas dažnai rašinėjo A. Višteliiui. Jis padėjo surasti visus iš raštų žinomus Rytų Prūsijos lietuvius. Vėliau su daugeliu iš jų, taip pat ir su J. Mikšu Vištelis susitiko, būdamas Rytų Prūsijoje (1882.VII.29).

Rašė A. Vištelis ir apie M. Jankaus senų lietuviškų dainų rinkinį⁵, nurodė, kad toje knygelėje rašoma apie lietuvių protėvius, kurie, esą, surašė raudas ir t. t., pažymėjo, kad joje autorius ragina lietuvius vienytis (1882.II.16).

⁵ Tai 1882 m. leidinys „Lietuwiszkos ir senausos Dainu Knigeles“.

Ne kartą A. Vištelis rašė apie kolektyvines Rytų Prūsijos lietuvių pastangas ginti lietuvių kalbos teises. Viename savo laiške A. Vištelis nurodė, kad Rytų Prūsijos lietuviui per savo deputatą J. Srederį parašė peticiją Prūsijos parlamentui dėl lietuvių kalbos teisių (1882.XII.16). Informuodamas J. Kraševskį apie padėtį Rytų Prūsijoje, A. Vištelis rašė, jog švietimo ministruui paduotas prašymas su keliais tūkstančiais parašų, kad mokyklose būtų suteiktos teisės lietuvių kalbai (1882.XII.28). Šį Rytų Prūsijos lietuvių prašymą A. Vištelis išvertė į lenkų kalbą ir išspausdino laikraštyje „Goniec Wielkopolski“. Iš jo šį prašymą persispausdino kiti lenkų ir vokiečių laikraščiai, informaciją apie tai išspausdino ir „Петербургские ведомости“. Vokiečių laikraštis „Nord. Alg. Zeitung“ pasmerkė lenkus už agitaciją Lietuvoje (1883.III.17).

A. Vištelis buvo vienas lietuviško laikraščio „Aušra“ steigėjų. Pirmą kartą apie „Aušrą“ užsimenama 1882 m. gruodžio 28 d. laiške, kuriame A. Vištelis rašė, kad netrukus Tilžėje pasirodys mokslinis mėnesinis leidinys lietuvių kalba. Kitame laiške jis rašė, kad pradėtas leisti laikraštis „Aušra“. Jo leidėjais esą A. Vištelis, J. Basanavičius (tuo metu gyvenęs Prahėje), J. Zauerveinas ir J. Mikšas. J. Mikšas, kaip Prūsijos pilietis, paskirtas redaktoriumi. Laikraščio leidėjai, anot A. Vištelio, stengsis, primindami senuosius laikus, skleisti lietuviškus jausmus liaudyje (1883.III.17). Vėlesniuose laiškuose A. Vištelis rašė, kad „Aušra“ esanti J. Kraševskio dvasios kūdikis, nes, jiedviem 1880 m. susitikus Drezdene, J. Kraševskis sakęs, kad liaudies švietimui reikia laikraščio. Po šio susitikimo A. Vištelis pradėjęs tuo klausimu susirašinėti su kitais lietuviais ir vėliau keturiose jie šį laikraštį išleidę (1885.XII.22). Be abejo, J. Kraševskio vaidmenį „Aušros“ išleidimo klausimu A. Vištelis pervertino: tuo metu leisti lietuvišką laikraštį rūpinosi nemaža lietuvių (J. Basanavičius, Maskvos studentai lietuviai ir kt.).

„Aušros“ reikšmę A. Vištelis ne kartą yra pažymėjęs, kalbėdamas apie politinio ir kultūrinio gyvenimo aktyvumą Lietuvoje. A. Vištelis rašė, kad politiniame ir kultūriniame gyvenime dalyvauja ne tik valstiečiai, bet ir bajorai, inteligentai, net dvasininkai. Jis nurodė eilę to meto spaudos darbuotojų: M. Miežutavičių, J. Adomaitį, M. Davainį-Silvestravičių, J. Miliuską ir kt. A. Vištelis rašė, kad tas lietuvių aktyvumas pasireiškė po to, kai po Lietuvą pasklido 200 egz. „Vitolio raudos“ ir pasirodė „Aušra“ (1885.XII.22). Tą mintį A. Vištelis pakartojo ir vėlesniame laiške (1886.I.2). Ten pat jis pažymėjo, kad lietuvių kalba pasirodė daug „tautos atgimimo turinio“ brošiūrų ir rašinių, tik apgailestavo, kad sunku jas gabenti per sieną ir platinti. A. Vištelis savo laiškuose ne kartą yra pabrėžęs lietuvių spaudos lotynų raidėmis draudimo žalą liaudies kultūrai, jos nacionaliniam sąmonėjimui (1883.III.17 ir kt.).

Iš laiškų žinoma, kad A. Vištelis skaitė šiuos lenkiškus periodi-
us leidinius: „Biesiada Literacka“ (1881.VI.3/4), „Kurjer Poznański“ ir „Goniec Wielkopolski“ (1882.XII.28).

Suprantama, kad ne visi laiškuose nurodyti faktai, pastabos, samprotavimai yra istoriškai teisingi, objektyvūs. Tai nulėmė pirmiausia A. Vištelio pasaulėžiūros ribotumas, be to, nekritiškas praeities idealizavimas. Kai kurie teigiama pagrįsti neteisingu, idealistiniu istorinių įvykių supratimu ir jų aiškinimu. Antai A. Vištelis manė, kad lemiamą vaidmenį lietuvių nacionaliniam išsivaduojamajam judėjimui XIX a. pabaigoje turėjo J. Kraševskio „Vitolio raudos“ vertimas bei „Aušros“ pasirodymas. Aišku, šis tvirtinimas nėra teisingas, nes nacionalinis išsivaduojamasis judėjimas vystėsi pirmiausia dėl ekonomi-
nių bei politinių sąlygų, dėl nacionalinės buržuazijos susidarymo, darbininkų ir valstiečių išsivaduojamojo judėjimo. Be abejo, tam tikros skatinančios reikšmės turėjo ir

minėtieji leidiniai. Kai kurie A. Vištelio teiginiai yra tik subjektyvių laiškų autoriaus įsitikinimų išdėstymas ir nėra giliau pagrįsti. Tačiau, nežiūrint to, jie turi savo kultūrinę-istorinę reikšmę kaip to meto dokumentas, kaip memuari io bei epistuliarinio pobūdžio medžiaga.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad A. Vištelio laišškai duoda, nors ir ne visuomet objektyvų, bet gana platų to meto lietuvių literatūrinio ir kultūrinio gyvenimo vaizdą. Iš jų J. Kraševskis galėjo sekti XIX a. antrosios pusės lietuvių buržuazinės inteligentijos aspiracijas, jų kelyje išskylančias problemas ir sunkumus. Savo laiškuose A. Vištelis nevengė aštrių ir skaudžių žodžių lenkų buržuazijos ir inteligentijos adresu, tačiau, matyti, tuo atžvilgiu J. Kraševskis buvo labai tolerantiškas ir, galimas daiktas, kai kuriais atvejais rėmė lietuvių pozicijas prieš lenkus, o ypač prieš vokiečius. Neturint J. Kraševskio laiškų A. Višteliumi, sunku ką nors tikrai apie tai pasakyti. Tačiau ir ši išlikusi medžiaga — A. Vištelio laišškai J. Kraševskui, — jeigu kuon nors ypač reikšmingu ir nepapildo lietuvių literatūros istorijos, tai ryškiai parodo draugiškumą dviejų tautų literatūros veikėjų ryšius, nuoširdų jų bendradarbiavimą.

Toliau pateikiama keletas A. Vištelio laiškų J. Kraševskui.

1.

Orli iec, dnia 28 Grudnia 1879 r.

Mylimiausias Tewel!

Pirmuciausey — pakajus Tawo Namams! jakešmy to zwykli na naszej kochanej Litwie mawiać odwiedzając kogo, co znaczy: pokój Twemu lub Waszemu domowi, w tём znaczeniu że i mieszkańcom jego — wymawiam te słowa z głębokiem westchnieniem — życząc z całej duszy i serca pokoju — to jest wszelkiego szczęścia i pomysłności, a przede wszystkim zdrowie używać w jak najdłuższe lata na pożytek Ojczyzny i całej ludzkości, wyssanej do szpiku kości przez nieprawość. Oby Stwórca wszechrzeczy udzielił Ci, drogi Ojczulku, sił na doczekanie się diamentowego — stuletniego Jubileusz! Żeby wlał nowe siły w spracowane ciało wspomnieniami, Świętych Cieni naddziadów i Ojców wywoływaniem, oraz nawoływaniem dzieci aby wstępowali w ich ślady! Tyle tylko Ci, drogi Ojczulku życząc i wieszając z rozpoczęciem tego nowego roku 1880. Niech moje szczere i z duszy płynące słowa, bez dobierania i układania górnolotnie brzmiących frazesów, (często czczych, jak bąble mydlane) znajdą miłościwie przyjęcie w Twem sercu i duszy, Kochany Ojczulku, i racz mi wybaczyć za moją nieumiejętność — nieuctwo nawet prostego powinszowania. Ale co ja temu winienem? Co mi namyśli i nasercu, to i piszę. Nie wszyscy co umieją czuć, potrafią myśli układać i porządkować jak się należy. I ja czasami coś prędko skleję — a czasami najnędnieszego lisciku nie napiszę; ale myślę sobie że to dla tego że myśli tak prędko jedna drugą wygania, iż niepodobna ich złapać i zdążyć napisać.

Teraz przepraszam Cię, mój drogi Tatuleczku, żem się poważyl zrabować Witoloraudę! Otóż jak widzisz literę W. złożoną z (Kilpines) łuku, maczugi, miecza i strzały, zkopijowałem i kazalem sobie zrobić pieczętkę, ale mi zrobiono monogram¹ z wetknięciem do środka tak zwanej piorunowej kuli. Popelnilem ten rabunek z zamilowaniem przeszłości i widokiem wspomnień i starych gratów!

Dalej powiem, że pracuję wciąż nad przepisaniem Witoloraudy, ale ciężko mi idzie, ponieważ pomalu pisać niemożę, a muszę się starać aby czytelnie napisać. Chciałbym w Styczeniu skończyć, ale jednak wątpię, bo bardzo żmudna praca, a wednie mało mam czasu, muszę codzień prawie wyjechać lub wyjść do boru — gdzie mam 30 robotników dzień w dzień w porębach lesnych. Ale zapala mi Bóg udzielił podostatkiem, a z tym wszystkiemu zadosyć uczynię. Zresztą mój Principe — a raczej il Conte di Roma, nie bardzo mnie naciska podczas zimy swemi wizitami. (Syn) bo się niedawno ożenił z młodą i piękną corą z Hr. Czerneckich... chyba tylko po pieniądze przyjeżdża do mnie.

Czuję w duchu że moja praca będzie wartą druku, choć wiem że i krytyków niebraknie. Choć nieuczucie, ale sumiennie i wernie starałem się przetłumaczyć, o ile tylko właściwości języka dozwalały — nie odbiegając wcale od oryginału. Z początku miałem zamiar porobić dodatki których nieznaż we Witoloraudzie, a które pamiętam z opowiadań, lecz po namyśle odstąpiłem od tej myśli, bo tłumaczenie niezgadzałoby się z oryginałem.

¹ Si monograma randama beveik visuose vėlesniuose A. Vištelio laiškuose J. Kraševskui.

W tłumaczeniu uwzględniam najbardziej język litewski używany między Wilkomiernem, Wilnem, Kownem aż do Tyłży po obu stronach Niemna. Starałem się aby był zrozumiałym w całej Litwie. Jednak składnia przeważa nadniemieńska. Począwszy od Kowna do Tyłży. Znam wszystkie narzeczka mowy litewskiej bez grammatyki Kurszatis'a, albowiem byłam sam prawie w całej Litwie od granicy Kurlandzkiej do Wilna, Grodna (za Druskienikami) [.] Seiny, Istruč (Insterburg) [.] Pod Królewiec i Kłajpedę. Niebyłem tylko w Nowoaleksandrowskim powiecie² pod Dunaburkiem (Dynaburg). Przed kilkę lat korespondowałem z Kurschalis'om, oddanym N...³ z duszą i ciałem, a teraz koresponduję tylko z niejakim Szernus'em (Szernas. Dzik). Redaktorem tygodniczka Litewskiego pod tytułem „Lietuwiszka Ceitunga“ w Kłajpedzie. Oni dobrze moją litewszczyznę rozumieją choć ja jestem rodem z pod samego Kowna, a ja rozumię dobrze ich pisma „Keleiwis'a“ Kurszatis'a i „Lietuwiszka Ceitunga“ [.] Szernus'a. Parę tygodni temu, jak posłałem do Kłajpedy na okaz wstęp Witoloraudy i początek 3 stroniczne. W Święta odebrałem odpowiedź następującą:

Jusū man Pavyzdžiū atsiųstosios šeiip rasi didej pagirtinos Giesmes, ale tav tikt ju mokėjėms žmonėms: — Tojest: Wasze mi na okaz przyslane piesnie tak bydź może wiele pochwalne, ale to tylko dla uczonych ludził Nieestety! i Kurschat mi powiedzial przed paru laty na niektóre ustępy że lud niebędzie rozumiał: ale ja niewierzę temu. Dalej Szernus wymawiając się że niejest głęboko uczonym mowi: „akl kaip taygi išsidrųszciau jās megit, ar girt arba peikti? To jest: Ach! jakże też bym się osmielił próbować je czy chwalić albo ganić? —

Że ze niemam encyklopedyi Powszechnej z której bym może odszukał znaczenie niektórych Bogów — jeżeli znajdują się — ale wątpię, bo do odszukania pierwiastku musi być biegly w litewskiej mowie i z bystrym umysłem.

Przed zakończeniem listu, powiem że tłumaczyłem z drugiego wydania wilńskiego, a zdaje mi się że była wydana i we Lwowie! Czy niebyła przerobioną i powiększoną??

Posłałem niektóre ustępy — . . . napisane na okaz Kochanemy Ojczulkowi i pozostają dozgonnie kochającym Cię synem i sługą.

A. Wysztelew Lietuw[is]

[P. S.] Je Vous prie de ne pas dire a personne mon nom — de famil[ie] si Vous donnerez a quelqu'un lire. . . Je suis refugié de — 63 — éstrópié en [un] milita[nt] de l'armée M. . . Volontario nel Corpo dei Volontari Italiani nel-66. Sudiewu!⁴

2.

Orliniec pod Dolskiem, dnia 13-IV-80.

Najańniejszy Giszpati i Bhašpati! Najdroższy i Najukochańszy Mistrzu!

Z niewypowiedzianą radością otrzymałem dnia wczorajszego najcenniejszy i najśłodszy sercu mojemu Wasz list, datowany w Dreźnie 8.ego d. m. na który chciałem natychmiast odpisywać, ale z niezmiernego wzruszenia niemogłem zdołać się na wątek myśli, gdyż do tego stopnia byłem zkonfundowanym, że chwilami odchodziłem od normalnych zmysłów — podskakiwałem i wykrzykiwałem po kilkakrotnie mówiąc do swej żoneczki: a co!? a co! widzisz żem nie napróżno pracowa! Ale muszę też powiedzieć Wam, Najukochańszy Tatulku! że, czytając pierwszy wyrazy, zalałem się łzami i niemogłem bez pomocy mojej połowiny listu przeczytać, bo mi się ciemno zrobiło ze wzruszenia jakichś niepojętych i nieokreślonych uczuć! Gdyż to było po raz pierwszy w mojem życiu w takim stopniu doznane! Potem przez cały dzień chodząc około wiosennych moich zatrudnieniach przy zakładaniu republiki świata roślinnego, rozmyślałem i marzyłem o tych balsamicznych słowach pociechy i nadziei — że się raz przecie — jeżeli łaska Pramżus'a będzie dopilnować losu przeznaczenia wrytego pod wieczną ręką Okkapirmas'a i najdroższa spuścizna Ojców naszych okaże się w pierwotnej swej szacie, to jest języku. — I tak ciesząc się i rozmyślając, i łzami radości się zalewając, kilkokrotnie zapomniałem był i co robię. Na, — choć raz w życiu, mogę powiedzieć, byłem najszczęśliwszy ze szczęśliwych!⁵ Cześć i dzięki i błogosławieństwo nieskończone niech będą za to na wieki! —

Ja niewątpię, Najdroższy mój Ojczulku, że to dobra (Witolorauda) ale znam świat, wiem że jedni niezrozumieją, a inni przez zazdrość będą krytykować; bo terazniejszy świat nietyłe jest skłonny do budowania ile do niszczenia i do krytykowania. Szczególniej mówiąc, wiem że Ultra-Ultramont. . . Syriuszowi najbardziej będą nie zadowoleni z pojawienia się wspomnień o przeszłości — choćby i na tle podań osnutej. . . Dalej, że

² Zarasų apskirtyje.

³ Niemcom — vokiečiams.

⁴ Aš Jus prašau nesakyti niekam mano pavardės, jeigu Jūs kam nors duosite pakaityti. Aš esu pabėgėlis sužeistas 63 metų M. . . armijos kovotojas. Italijos savanorių korpuso savanoris 66 [metų?].

⁵ A. Vištelis džiaugėsi sužinojęs, kad jo išversta į lietuvių kalbą J. Kraševskio poema „Vitolio rauda“ būsianti išspausdinta.

nienależ jeszcze ustalonej litewskiej ortografii, jeden powie to niedobrze napisano, drugi owo. Pruskim Litwinom będzie składnia zanadto polską. Zmudzinom zaś zanadto pruską, a górnie Litwie będzie pomieszana: gdyż każdy zakątek Litwy odmiennie nieco mówi, a zatem i pisze. Trzymam obecnie trzy litewskie czasopisma (tygodniczki) a to tylko z pod zaboru Pruskiego, a raczej Niemieckiego, jedno z Kłajpedy, pod tytułem „Lietuwiszka Ceitunga“ [i] drugi z Priekuls p. t. „Tiesos Prietelus“ (Przyjacieli Prawdy) [i] trzeci zaś z Tyłży, p. t. „Naujasis Keleivis“ (nowy wędrownik, bo stary skonał, który wychodził przez 30 lat w Królewcu z pód pióra Frica Kurschatis'a a dawniej Kurszatis'a Professora i pastora na uniwersytecie Królewieckim, który wydał i ową grammatyką litewską poniemiecku i słownik niemiecko-litewski i germanizował przez 30 lat Litwinów Pruskich po litewsku!) a każde pisemko odmienną ma ortografią, choć w tym się zgadzają że wszystkie używają składni i pisowni niemieckiej.— Co prawda, to muszą wyznaczyć że jednak lepiej piszą od Zmudzinów a właściwie podolanów litewskich (Zemay — nisko). Ja też trzymam się bliżej Pruskiej pisowni niżeli Zmudźkiej, ale co do składni, to wolę naszą Kowieńsko-Augustowską, choćby ona była już i zpolonizowaną. Lecz jestem pewien że moją pisownię — czyli język, jak Litwa szeroka jeszcze, na 1500 milach kwadratowych plus minus, dobrze zrozumie każdy. Zresztą rzadko używanych wyrazów będzie miał wyjaśnienie w przypisku. Jedno mnie martwi tylko, że nie będzie miała Witolorauda wstępu wolnego w zabor moskiewski, gdyż jak słyszałem, rząd Satrapa Murawjowa zaprowadził druk азбуки, a lacińskie książki (z lacińskimi literami) zabronił drukować dla Litwinów. Będzie musiała chyba przez przemytników w kraj przemycaną być.

Najdroższy Ojczulku! ja żadnych zysków ani nagrody niechcę za moją pracę, byłoby już mi wielką zapłatą, żeby została wydrukowaną! Ja pragnę tylko, żeby Litwini mieli raz przeciw spisanej drukowanej swojej Witoloraudę w oczystym języku! A mi się wciąż zdaje, że to się opłacą jeszcze koszta druku, tylko trzeba na zwyczajnym papierze (prostym) odbić i grubemi literami, żeby i starsi mogli czytać i żeby niebyla zbyt droga. Mi się zdaje że zbyt drogo imprimowanie nie będzie kosztować. Plus minus — zawiera około 300,000 liter, zatem, podług paryskiej placy kompozytor wziąłby 150 franków (50 cent: od 1000) niewiem tylko co by kosztowały czcionki i papier 8me. Sądzę że kilka set egzemplarzy zawsze się sprzeda. Ja bym napisał do Kłajpedy do Redaktora „Lietuwiszka Ceitunga“ a zarazem i księgarza, możeby przyjął kilka set egzemplarzy (na próbę kilkanaście na sprzedaż) tylko obawiałbym się żeby nieprzedrukował, chyba byś musiał, Tatulku, zastrzeż sobie prawo własności. Gdyby w Poznaniu była drukowana, byłoby bardzo dobrze, bo bym mógł nawet sam dojechać, jeżeli się godzi i tego potrzeba byłoby pokazać kompozytorowi sposób czytania i poznawania liter, oraz znaków, których o ile możności unikalem jedynie dla tego, aby ułatwić czytanie kompozytorowi i żeby przez to samo odbicie tanszem było. Korrektę z takim zapalem podjąłbym, jak i przekład i przepisywanie. Pragnąłbym bardzo urzeć przed śmiercią wydrukowaną. A gdyby jeszcze można było choć kilka ilustracji (obrazków) podobnych so Wileńskiego wydania choć drzeworytów umieścić, to o wiele wartość dla ludu by się podniosła. Ale drzeworyty muszą być drogie ja niemam o tem wyobrażenia.

Za ofiarę z „Knygów Teisybiū“ najserdeczniej zgóry dziękuję — przydadzą mi się one: ja też bym pragnął żeby Litwini poznali tę wzniosłą ideję najszlachetniejszego członka Ludzkości Lemnanego, i starać się będą aby je potrosze Litwinom dzielić. Z wyprawą ich proszę się niekłopotać, ja sam do Was do Dreznia tego lata, jeżeli Pramius pozwoli, przyjadę, choć byście mieli mnie i wycwiczyć porządnie, na nic niebędę zwał: muszę się choć Waszej Świętej postaci przyjrzeć i skraj szaty ucałować, bo dla mnie jesteście czemś nadziemskim — a któż wie, może w istocie i Bogiem litewskim jesteście, tylko pod postacią człowieka! Kiedy umarłych w[s]krzeszesz Oh! gdybyście rozumieli... [i] politywsku, pisałbym Wam tym pieszczotliwym i dzwicznym starszkiem nadziadów i ojców naszych językiem! Popolsku choć mówię nieźle, ale i nie bardzo dobrze, choć znam też piękny tak samo język, ale niebardzo mi się jakoś klei — i każdy wykształcony, jak Pan Rzepecki (Professor) w Poznaniu, pozna, czyli uzna za „Zubrzi Styl“. Ale dość już o tём, muszę zmierzać ku końcowi, abezym nie znudził Was, Najdroższy mój Ojczulku, czytaniem tak długiego baraguinażu [? V. Z.] i nie mitrzył drogiego Wam czasu. Na drugi raz więcej coś napiszę, albo jak przyjadę do Hotelu Chemnitz, gdzie 1864 roku miesiąc mieszkałem, i z tamtąd do Was — opowiem zwięźle czego do tychczas nienapisałem przez zapomnienie i tutti quanti przeszkody.

Niech Najwyższy Bóg będzie z Wami!

Wasz najwdzięczniejszy najprzywiązanszy najposłusznieszy Sluga Syn
A. Wysztelew.

W postskrypcie jeszcze raz proszę żeby o mojem nazwisku niewspominać — ale jeżeli tego potrzeba... nu, niewiem co i jak mówić, myśli się popłatały... godzina punkt 10 minut po pierwszej po północy to jest 14go Kwietnia. Jeżeli spicie, niech Wam Bunksza najśodsze sny zsyła, jeżeli pracujecie, niech Wam Bhaspati (Pan światła) udzieli światła dla wzroku ciała i duszy. Amen. Wybaczcie! Wybaczcie! Pakajus tegul bus su Jumis.

A. W.

* Neaiškūs ženklai, greičiausia žymimas oktavos (8°) formatas.

Orliniec, dnia 24.XI.1881 r.

Najjasniejszy i Najukochanszy Ojczulku!!! Najdostojniejszy mój Paniell!

Otóż i znowu osmielał się zaadresować do Waszego „Zakałka“, po kilkumiesięcznej przerwie, z nieudolnym móm pismem, które raczej w Swój laskawości przyjął i niepogardził moją nieskonczenie niską osobą — pod każdym względem oprócz uczuciowości! Wzbaczcie mi zarazem że tak długo nic niepisałem. Lecz zdaje mi się, że już tłumaczyłem się dawniej dla czego częściej niepisuję: abym nie mitrził drogiego Wam czasu — czytowaniami tych żubrzych stylistik i żebym się nie stał znieawidzonym czyli raczej pogardzonym za natręctwo... Ach, Najdroższy Ojczulku i Panie mój! Chocym posiada[am] wszystkie nauki świata, i wszystkimi językami niebyłbym w stanie wypowiedzieć ani opisać tych uczuć, jakimi jestem cały przepelnion względem Waszej najdostojniejszej Osoby! Zład też pochodzą te moje obawy i niepewność żebym niesięgnąc na się Waszej nielaski, albo stac się przyczyną choćby najmniejszego nieukontentowania, co by mogło wpłynąć na nadwężenie najdroższego Waszego zdrowia... Teraz przynam się że nie-mogę sobie jeszcze darować mojego nierozsądku z użyciem owego druku, K. T. przez co stałem się przyczyną — że mieliście nieprzyjemność i zmartwienie z odwiedzin nieproszonego gościa. Ale stało się. Cóż pocnę przeciw przeszłości! lecz będzie mi to nauką póki życia starczy; tylko Wam niejestem w stanie owego zmartwienia wynagrodzić.

Teraz donoszę — że byłem w zesłym miesiącu czternastie dni w podróży; zwiedziłem prawie całą pruską Litwę: Instruč (Wystruč), Kłajpedę, Szilokarczme, Tyłżę, Ragnęć, Smolniki i inne miejscowoscie, poczęści dla języka i dla odwiedzenia niektórych Litwinów współpracujących dla obudzenia z letargu Litwinów... Ale główny cel był mojej podróży zobaczenia się z kim z krewnych i — wydotanie metryki. Opisywac mojej podróży nie-będę, bo w tej nic ciekawego nie natrafiłem; oprócz nędzy materialnej i duchowej w najwyższym stopniu[.] Biedna Litwa! biedna ludzkości! Przekonałem się tylko że od 1863 r. ani na krok naprzód w tamtych okolicach prosty lud niezrobił. Przekonałem się, że im dalej na północ, tym ciemniej i ziarniej. Choć serca są garesze — tylko niema[s]z komu aby tę iskrę rodmuchował, która tli jeszcze od starego Znyca. Tam trzeba choć milionowej części Waszego Najjasniejszego Ducha, Najdroższy Ojczulku!... Są wprawdzie aż trzy tygodniczki w języku litewskim, ale dwa prawdopodobnie na subwencyi gadzino-woy funduszu, i Litwinów po litewsku germanizują. Jedno pismo komu wydaje w Prókuls Kreisschulinspektor Schreder, drugie Hauptlehrer Einars z Kłajpedy, trzecie Szernus niezaleźny od nikogo, i ten jeszcze najlepsze ma chęci. Ale jaka znajomość języka! Zał się Boże! ja będąc od tyłu lat pomiędzy obcymi, uchodzę u nich za uczonego, w języku przynajmniej. Ale są już i tej myśli co ja (Separatysty) lecz to kropla wody w Niemnie! Cieszę się że Bóg dał mi tyle siły wydrzeć ich z paszczy kulturträgerów... Gdybym miał sposob do życia tam mógłbym coś zdziałać dla konającego narodu swego, niesięgając nawet na siebie kary, bo działałbym jawnie i prawnie, wpajając miłość ojczystego języka i przeszłości; i nie marzyłbym o Ameryce. Ale ponieważ niemożliwa jest rzecz, muszę myśleć o dalnych stronach. O Święta Wolności! Czemuż tak mi za tobą tęskno? Ale gdzie jest ta wolność i sprawiedliwość prawdziwa? Niemiem.

Widziałem się też i z dwoma krewnymi, to jest z siostrą rodzoną która jest w Kownie za stróżem czy portierem w Klubie Dwarianskim... Niepogardzaj... Najdroższy Ojczulku! proszę Was ze łzami... a obtarłszy takowe — kontynuuję dalej. Przyjechał też i brata syn (których zostawiłem prawie niemowlętami) do Tyłży i — przywiezli mi żądana metrykę urodzenia — którą przesyłam Wam choć na okaz — jeżeli nie naco więcej... Lecz i tu muszę wykrzyknąć. Zał się Boże! ta metryka napisana z kilkoma błędami, choć trzy razy przepisywał organista, jak mi mówiono, a jednak kilka błędów porobił, np. moje nazwisko przekreślił pisząc zamiast „e“ a, ja dobrze pamiętam jak stało w metryce, gdyż sam ten księgie prześladalem chodząc do szkółki w Sapiezyszkach, i wiem że stoi tam Wisztelewski a nie Wisztalewski, jak tu napisano. Zresztę od dzieciństwa podpisywałem się wszędzie i w gminie też pisałem przez „e“ [.] (Co do zamiany „i“ na „y“ to nie ja sam zamieniłem, lecz-pulkownik Ramotowski — Wawer naczelnik sił zbrojnych powstanczych z r. 1863, wydał mi we Francyi (przysłał z Moncha do Paryża) zaświadczenie i napisał „y“ zamiast „i“ i oddał w Prefekturze i wszędzie [?] pisałem przez ygrek a i pasport francuski tu w Poznaniu złożony tak samo napisane nazwisko przez „y“ nosi. Oddał i ja się podpisuję przez „y“ Dalej naniisał „ogrodnik“ za miast „Zagrodnik“, wiem dobrze jak stoi w księdze metrycznej. Mój ojciec miał zagrodę, a nie ogrodnikiem był. Dalej nisze wies Karoliszki, zamiast Karaliszki i tu więc zamienił „a“ na „o“ znowu niedobrze. Dalej swiadka Obelenius'a pisze przez Obelenio lecz tego to niepamiętam jak był nanisany w księdze, tylko tyle wiem, że deklinacja Obelenius'a inaczej musi brzmieć. Innych błędów mniej krzyczących nieucytuję. Tylko to mnie uderza, dla czego oni niepiszą stanu? Wszak że i u nas były stany wtedy, jakem się rodził, jako to: 1) szlachta utwierdzonej heraldyki (геролдні) [.] 2) wolni czyli odnadworcy (jednodworcy) [.] 3) Królewszczyzna, 4) poddani — nie rachując mieszczan[!]

O szlachectwo mi niechodzi tak bardzo, bo „cóż mi po tytule, kiedy próżno w szkale“, jak przysłowie przez Krasickiego stworzone czy starsze, mówi, ale gdybym mógł się wykazać odszukać dziada pochodzenie, czemu bym miał pogardzac pamiętkami przod-

ków? Wiem dobrze z opowiadań rodziców że dziad pochodził z łapciowej czy żagonej szlachty, tak jak i matka ze Stankiewiczów przewanych „Wanagelis”ami, co ozanaczałoby Jastrzębca. Mój dziad pochodził z Wilenskiego Województwa, jak się zdaje od lewja czy Jewja [Vievio], bo o tem miasteczku najwięcej lubiał rozprawiać, ale nigdy niepowiedział ani dzieciom skąd właściwie rodem. Tyle tylko wiem, że w czasie kosciuszki rewolucyj przybył do Lankuty pod wsią Karaliszkami, miłkę od Alexoty i tam się ożenił z córką gospodarza Obelenius’a i miał zagrodę. Ile mógł ta zagroda miała obszaru ziemi, tak samo niewiem, bo niebyło w jednym kawalku. W lesie miał w kilku miejscach łąki i w dwóch miejscach roli, lecz po ile mógł te kawały miały niemięgie ani przez przypuszczenie powieźcie. Przy domu było około 20 Mógg tylko, i, zdaje mi się że w Lankutach, przy granicy folworku Dobrowoli, gminy też Dobrowoli, majętności niegdys Sapiehów później Zabelów, o teraz Dombrowiczów. Mój dziad umiał i popolsku i porusku (nie pomoskiewsku) a ojciec tak jak nic. Matka znów lepiej umiała popolsku jak politewsku, bo pochodziła z Miasta, już gdzie jej rodzice przywiezli małą z Kowińskiego Województwa. Matki familija mieszka w Kowińskim, w Augustowskim był tylko jeden brat w Sapieżyskach, gdzie pochowywawszy swoje dziatki i żonę, już po ostatniem powstaniu umarł i swój domek z gruntem ile go miał zapisał mojemu bratu, który teraz ma dwie zagrody czy ogrody o miłę odległe od siebie.

Matki familia składa się z Stankiewiczów w Masteikach za Kownem i pod Wandziogolą. Apanowicze: jeden w Kiedejnech kupiec drugi brat w Babcinie nad Niewiąż rządzca. Bernatowicze i Abramowicze kolo Szaje (Szaty) i Mackiewiczze w Wilkomierzu. Apanowicze od babki (matki matki) a tych ostatnich niewiem jakie pokrewienstwo. Krewnych ojca malo znam i niewiem w jakim stosunku i linii. Wiem tylko Juskiewiczów i Januszkiewiczów oraz Obelenius’a. Ale zdaje się że nie potrzebnie tak duzo zaplaniny bazgram więc przestanę. Ale-ale, zapomnialem nadmienic że dziada zagroda poszła zdaje mi się za 200 rubli w obce ręce przez jakąs irymarkę gdzie teraz Kowalewscy mieszkają, a za tem tylko cząstka z owego wielkiego gospodarstwa mu się zostało, gdzie? potem i ten podzielono na dwie części dla dwóch synów ojca mego i stryja.

Z Prus wschodnich przywozłem oprócz metryki i ważny manuskrypt nieboszczyka protestanckiego (luteranckiego) biskupa Ziegler’a z Ragnety, hystoryą starych Prus zawierającą od czasu przysjacia krzyżaków do czasów nieboszczyka króla Pruskiego krótko i zwężle napisaną. Pożyzyłem w w Kłaipeddie i odpisałem. Jest to obieżyń rys, ale zgadza się z Narbutem i z „Litwą“ Waszą. Dzięki Wam, Najdroższy Ojczulku i Panie! Wszystko winienem Wam, co mi wlaście w duszę przez „Anafielas“ i [“] Litwę [“]! Narbuta 9 tomów już przeczytałem. „Litwę“ też konczę. Potem przystąpię do wyciągania najglówniejszych faktów historyi (Iszturycjs?! i) ukladania, myślę że skleczę coś.. w jednem tomie, a mam już i wydawcę. Towarzystwo literackie litewskie w Tyłży obejmuje się drukować swo’m kosztem, ale na swoją już wyłączną własność. Kiedy napomknąłem o tym towarzystwie, nadmienię że podejrzywam tych panów, czy nie kryje się coś politycznego pod tym placzkiem? Czy nie pracują „Pour le roi de Prusse“ np: na wcielienie kiedyś Kurlandy i Zmuidzi do Grosfaterlandu? Nu! — nie wiem..

Ale szalenie drogie książki w Warszawie za historyą Litwy Narbutta, Litwę Ojczulka i Dzieje Krzyżackie Rogalskie[go] zapłaciłem około 46 rubli oprócz cla i przesyłki! Ale na to ostatnie rachować mogę — bitwę pod Grunwaldem (obraz).

Przepraszam najmocniej że rok trzymałem słownik Szyrwidu. Odselam go Ojczulkowi z najserdeczniejszem podziękowaniem! Cały przepisałem sobie, ale ortografią swoją. Wiele znalazłem nieznanym mi słów, ale najwięcej skorzystałem z porównywaniem łaciny z litewszczyzną. Cuda! język łaciński utworzony z litewskiego języka! tak jest, ale głębokiego zastanowienia potrzeba, a sanskryt mi pomaga słowa odkrywać i znaczenie ich. O tem inną razę. — Teraz kończę przepraszam za wszystkie błędy i za wszystko i pozostaję Waszym najwierniejszym i najprzywiązanym sługą i synem z ducha do grobowej deski! Niech Was Bóg zachowa nam przy zdrowiu w najdłuższe lata! Amen

Wasz Andrijan Wisztele [wiszkis““]

4.

Orliniec, dnia 27.XII.1881 r.

Najukochańszy i Najdroższy Ojczulku i Panie!

Wybaczcie mi łaskawie że nie natychmiast odpisałem na drogi mi Wasz list, który doszedł rąk moich 23 b. m. wraz z załączonymi papierami. Nie moja wina w tej zwłoce; byłem chory i przez 3 dni nie wstawałem ani z łoża; miałem okropny ból — na nodze wyżej kolana, który nie dozwalał ani przez izbę przejść. Dzisiaj rano wyrwałem zadło — i — polepszyło mi się że otóż mogę wieczorem i przejść się i na Wasze zaszczytne dla mnie zapytanie odpowiedź napisać [.] Leżąc rozbieierałem wysyllabizowaną treść czyli nazwy przedmiotów owego zbieracza litewskich rzeczy. Ciężko mi było nawet przeczytać, i, gdyby nie żona, niebyłbym mógł przeczytać, tak niewyrażnie pisany list i ów wykaz nazw artykułów czyli baśni. Co mam powiedzieć o nich, niewiem; Ojczulek już będzie wiedział lepiej odemnie co o nich sądzić! Ja tylko tyle powiem: może i wielką wartość mają niektóre z pomiędzy tej setki baśni ubieranych, albowiem jestem pewien że niezmierna ilość tych bajek mytycznych i legend znajduje się pomiędzy litewskim ludem, i że ta kopaliną

zaledwie jest napoczętą! Niektóre, podług nazw, znanymi mi były niegdys, słyszałem za młodu bardzo dużo powieści, lecz dawno już wywietrzały mi z pamięci, nic już niebyłbym w stanie skleić. Lecz wcale nieznanymi mi tylko parę znajduję, a i te może bym przypomniał sobie, gdybym mógł być pewnym że dobrze przeczytałem.

Przejrzałem spis mytologicznych postaci T. Narbutta w pierwszym tomie „Starożytnych Dziejów Narodu litewskiego”, jako też bajki pod tytułem „Litau[i]sche Märchen, Sprichworte, Rätsel und Lieder. Gesammelt und übersetzt von August Schleicher”, Wydania „Weimar Hermann Böhmlau 1857”. Stronic 244, aby się przekonac czy nieprzeżuwa tych samych; jednak niemogę powiedziec ani tak, ni owak, to jest czy ma co przerobionego z nich lub nie. Prawdopodobienstwa znalazłem, szczególnie w zbiorze T. Narbutta najwięcej podobnych z nazwania się znajduje, które podkreśliłem czerwonym ołówkiem. Niektóre pomiędzy nimi znajdując się nie politewsku nazwane, naprzykład „Pijoks” z polskiego „pijak” przerobiony, podczas gdy politewsku nazywa się „Girtuoklis” i t. p.

Jakkolwiek napisał i wydał już coś ciekawego i użytecznego zacerpnęwszy u Łużycczan czy Wendów, i pomimo najgorętszych sympatyj do najdrobniejszych nawet rzeczy, jako to bajek i powieści, zagadek swojskich, i mimo że jestem mniejszym do zera w orzeczeniach o wartości nieznanych owemu literata prac, nieodważyłbym się powiedziec ani słówka „złe” lub „dobrze” napisano! Gdybym czytał całe artykuły i politewsku, to bym swoje zdanie bez oglądania się objawiłbym. To też proszę Was, Najdroższy mój Tatulku i Mistrzu! darujcie mi za moją ignorancją! Wyście jako Mistrz Mistrzów osądziacie Sami wszystko lepiej co z prośbą owego literata począć. Gdyby ów Pan był dobrze się zastanowił, zapewne byłby przysłał manuskrypt cały do przejrzania, ale mi się zdaje że pisząc list użył kropli orzeźwiających [...], gdyż manuskrypt zanadto zawikłany... Wybaczcie mi za tę śmiałość wypaplania głupstwa...

Dziwi mnie mocno — że ci Niemcy zaczęli tak starannie od niejakiego czasu krzątać się zbieraniem zaniedbanych przez Polaków, nawet i samych Litwinów litewskich rzeczy. Bo oprócz Was Najdroższy Ojczulku, i wiekopomnego S. p. Teodora Narbutta i paru innych, nikt niezdusił się na gruntowniejsze poszukiwanie! Niemcy założyli i towarzystwo literackie — niereolitewskie dla eksploatacy skarbów litewskich i języka. Mi się zdaje że jest w tym jakiś widzi mi się rąk do widoków politycznych! Na, — niewiem zresztą, — ale różne myśli przychodzą do głowy... gdyż ja niewidzę dotychczas żadnych korzyści z tego towarzystwa ani dla Litwy ani dla Litwinów — w tym stowarzyszeniu! Może to tylko zwyciężne trany (trędy) co z naszego ula miód wyssysają i wynoszą do swego grosfaterlandu i nic więcej. Może być że ja jestem w błędzie, może z czasem jaka korzyść się okaże — jak zaczęć poniemiecku germanizować Litwinów wcieliwszy do Germanii — na przekór Polakom i Moskalom oraz wszystkim Słowianom. Bo i teraz już w Prókuls mają swój tygodniczek z gadzinowych fundusów drukujący się aby Pruskich Litwinów po litewsku germanizować; a tym tygodniczkiem jest „Tiesos Prietelus” a kłamie jak Szatan, byle pozyskac lud dla widoków żelaznego Wilka albo Bismarkus’a. Ach! gdybym mógł wrócić kiedy do kochanej Litwy chodziłbym od wsi do wsi, od chaty do chaty uczając lud o przeszłości naszej Ojczyzny, o najchwalebniejszych czynach i dziejach naszych Swiellanych Przdoków i... spisując wszystkie niewyczerpane dotąd powieści, legendy i mytyczne postacie dla uratowania od wiecznej zagłady! Ja myślę, że skoro tylko lud poznałby swojej Ojczyzny iszturęje (hystoryę) odczyłby i nie tak prędko by się dał wynarodowić... Ale zdaje się że już niedoczekam chyba tego szczęścia... Niech się dzieje wola Boża! Możesz pojąć, Na[j]droższy Ojczulku, ile ja kocham Litwę i Ojczystą mowę, że moje dziateczki Marinia w czwartym roczku, Witolek w trzecim, a już pięknie mówią po litewsku i polsku razem. Ze żona mowi to niedziw ale dziatki, niemowlęta prawie, to się niejedem dziwi.

Odselam razem i przyslane mi laskawie papiery owego literata Edm. Veckenstedt’a, oraz 16 sztuk rozmaitych szwargalów quasi swiadcstw ze spisem ich do przejrzania Najukochanszemu Ojczulkowi, ale nie bez obawy, że nadmiarą utrudzam z temi wykazami⁷. Miałem ich więcej ale mi kilka ukradziono w Storo 1866 r. na Tyrolu. Kilka w Galicyi (we Lwowie) u dozorczy Kurdyg[...] zostało, gdzie siedziałem kilka dni, aż wywieźli do Szwajcaryi, mimo protekcyi S. p. Leona Sapiehy marszałka Izby Galicyjskiej. Jedno Swiadcetwo zginęło u Hrabiego Leopolda Staszewskiego, któremu posłałem był. Jedno leżało w Komitecie Zjednoczenia w Paryżu u Świętęszceckiego, to było najważniejsze, bo moja nominacya na oficera z r. 1863 przez Andruszkiewicza. Tego zaswiadczenia nie mogę odzalaować, bo moje dziatki były by się cieszyły kiedyś. Nominacya była krótko określona. Kopię mam, ale się zarcuła gdzieś i bez poświadczenia ale w Paryżu niepowinna zginąć. „Za nadzwyczajne odnadczenia się w bitwach z Moskwą”. W ostatku kompanię prowadziłem, ale ci co mi ją powierzyli, już nie żyją.

Konczę już, bo i tak za długo pisałem, godzina już 1sza po północy. Zatem Bądźcie zdrowi Ojczulku Najdroższy. Niech Bóg Najwyższy udziela Wam sił i wszelkiego dobra z Nowym rokiem 1882 bo może już niebędę mógł drugiego listu napisać. Węć Dūs [n]ingo Łaikol ir Gausingo Czeszo Sweiko per ilga amžil Z najgłębszą czcią pozostaję Niezmiennym in Siekulū Siekūlus! *Andrijan Wysztulewiskis.*

⁷ Vištelis rašo, siunčias J. Kraševskuii įvairius asmeni ius dokumentus.